

Opponensi vélemény N. Horváth Béla: A líra logikája. József Attila című akadémiai doktori értekezéséről

Van egy íratlan szabály, amelyhez bizvást tarthatjuk magunkat, ha egy akadémiai doktori értekezés értékelését el kell végeznünk. Nem elégséges a szöveg korrektsége, nem érhetjük be azzal, hogy a jelölt sikeresen elkerüli a lehetséges hibákat, amelyeket az ilyen munkák elvégzésekor el lehet követni. A dolgozatnak számottevő, észrevehető mértékben tovább kell lépnie az adott, szűkebb kutatási terület elért fejlődési fokán. N. Horváth Béla disszertációját a József Attila-kutatás eredményeivel kell szembevetnünk. Mivel munkája életmű-monográfia, az összehasonlítás legközvetlenebbül adódó viszonyítási pontja Szabolcsi Miklós szintézise. Félreértés ne essék! Nem várható el, hogy N. Horváth Béla vállalkozása méreteiben és eredményeiben felülmúlja Szabolcsi 1963 óta évtizedeken át készülő József Attila pályarajzát. Egy ilyen feladat újbóli elvégzése lehetetlen és felesleges törekvés lenne. Szabolcsi négy könyvének 2005-ben két kötetben történt újrakiadása azonban azt sugallta, hogy elegendő újra megjelentetni a hatalmas terjedelmű munkát ahhoz, hogy az olvasó korszerű József Attila-képpel kerüljön érintkezésbe. Kérdés: törekednie kell-e a kutatásnak arra, hogy a József Attilával kapcsolatos kérdéseket szintetikus igénnyel újra föltegye? Az újrakérdezésnek az a módja, amellyel N. Horváth Béla élt, és az általa adott válaszok meggyőzően igazolják-e a továbblépés szükséges és lehetséges voltát?

A *líra logikája* című könyvet a ráhagyatkozás és a továbblépés jól felismerhető kettős ambíciója jellemzi. Egy jó szintézis elkészítéséhez mindkettőre szükség van, ámde mindkettőnek megvannak a maga veszélyei, s a két törekvés összehangolása sem mindig sikerül optimális mértékben. Horváth Béla igen alaposan ismeri a József Attila-szakirodalmat, Szabolcsi munkáit és a József Attila-kutatás területén működő más szakemberek eredményeit egyaránt. Több évtizede folyó saját kutatásait is messzemenően kiaknázza monográfiájában. A szövegben előforduló bakik, a hivatkozás esetleges hiányosságai lehetnek érzékenyek, de nem számottevőek, a szerkesztés során tanúsított figyelmetlenségből, sietségből eredhetnek. Ilyen pontokra a könyvről írott recenziómban felhívtam a figyelmet. Ismerethiányból fakadó hibákra vadászni ezen túl aligha lenne érdemes, s ez sokat elmond a monográfia megbízhatóságáról.

Az első kérdés, amellyel Szabolcsi szintézise után szembe kell néznie: hogyan viszonyuljon az életrajzhoz? Egy olyan tudománytörténeti pillanatban, amikor a szerzői életrajz és korrajz létjogosultsága sokak szemében kérdésessé válik, lehet kísérletezni olyan megoldásokkal, amelyek leválasztják az életrajzot az életmű-értelmezésről. Horváth Béla ilyen redukcióra nem vállalkozik, de a dilemmával szemben könyvében némi zavar, tanácstalanság észlelhető. A *Bevezető*ben leszögezi, hogy „[n]em szakítja el a poézist az életművet létrehozó költő József Attilától és a személyes létében megmutatkozó József Attilától, de nem is tekinti szempontnak az élettörténet és a költészettörténet egybevetését, összefüggérendszerének feltárását.” Ezt a módszertani irányelvet a gondolatmenet egésze visszaigazolja. Egyrészt annyiban, hogy Horváth Béla számos részletkérdésben igenis támaszkodik életrajzi adatokra, másrészt pedig annyiban, hogy kerüli az életrajz rekonstrukcióját és elemzését. Ezt a kettősséget nem marasztalom el elvtelenségként, hanem a gyakorlat követelményeihez való indokolt és rugalmas alkalmazkodásnak tekintem.

Az életrajzhoz való viszony azonban nem szakmai etikett kérdése. Problémaként azt kell kezelni, ami megoldásra vár. Foglalkozni azzal kell, ami előre viszi a kutatást. Márpedig az életút és a költői pálya alakulása a kutatás mai helyzetében olyan vizsgálati terepet kínál, amelyre újból érdemes belépni, mert az itt feltárható tudás az életmű értelmezésére nézve is lényegi tanulságokat ígér. Ez az a munka, amire a monográfia nem vállalkozott. „Szabolcsi Miklós hatalmas négykötetes monográfiája bőséges életrajzi, kortörténeti, irodalomtörténeti

hátteranyagot szolgáltat” – olvassuk a *Bevezető*ben, azaz Horváth Béla összességében ráhagyatkozik erre a háttéranyagra.

A ráhagyatkozás mégis kielégítetlenül hagy, mivel úgy látom, hogy ideje újra végiggondolni a költő társadalmi identitásának alakulását. A tudomány újabb felismerései tükrében az effajta végiggondolást nem újradefiniálásként képzelhetjük el, hiszen a kilét megjelölésekor nem érhetjük be az alany által alkalmanként deklarált önértelmezés („az Ucca és a Föld fia vagyok”; „s élete, ha van élte még egy, / a proletár utókoré”, stb.) jóváhagyásával. A társadalmi hovatartozás nem végeredmény, hanem dinamikus és ellentmondásos folyamat. Csak elbeszélni lehet, ennek pedig természetes módja az élettörténet, és Gyertyán Ervin egy régen használt kifejezésével: az *életelemzés*. E narratívának itt csak két elemére hívom föl a figyelmet. Az egyik a költő szocializációja, amelynek Szabolcsi – igaz, elképesztő alapossággal – jobbára csak a külső kereteit rajzolta meg. A másik neuralgikus pontot a költő társadalmi identitásváltozásai képezik, amelyek az eddigiekben nem részesültek kellő mélységű elemzésben. A szocializációra és az identifikációs megrázkódtatásokra vonatkozóan több olyan bőséges információforrás jutott felszínre az évek során, amelyekből Szabolcsi még nem merített (talán nem is meríthetett). Az itt adódó lehetőségeknek Horváth Béla monográfiája, a szerző módszertani gátlásai miatt, de alighanem összhangban a mai szakmai közmegegyezéssel, egészében véve alatta maradt.

A másik probléma abból adódik, hogy az 1920-tól 1927 derekáig túl hosszan tartó felkészülési időszak, az adott időszakban született túlzottan nagyszámú középszerű versectel folytán a fiatalkori költészet, a kísérletezés éveinek teljesítménye egyszerre követel a monográfustól szigorú mérlegelést és kivételesen rugalmas elemző készséget. A korpusz három szempontból érdemel megkülönböztetett figyelmet. A kísérletezés nem járt mindig kudarccal vagy félsikerrel. A fiatal költő jó néhány ifjúkori versében mintegy ráhibázott a remekművek alkotásának titkára. A húszas évek első kétharmadában írt költeményeinek egyike-másika felér az érett korszak nagy alkotásaival, még akkor is, ha a *Medvetánc* kötetben történt újraközlés alkalmából kissé meg kellett fésülnie őket.

Horváth Béla részletes elemzést nyújt a *Tiszta szívvel* és az *Ülni, állni, ölni, halni* című versekről. A fiatal József Attila másik antológia-darabjára, a *Megfáradt emberre* vagy a *Hangyára* azonban nem fordít gondot, s a verscím-mutatóban hiába is keresnénk a *Rög a röghez*, a *Mikor az uccán átment a kedves* vagy a *Reggeli* című darabokat. Pedig az ifjúkori repertoár bővítése nem idegen a szerzőtől. A szegényember-versek közel állnak hozzá, s így – egyébként teljes joggal – kiemeli a *Szegényember balladáját* és a *Szegényember szeretőjét*. Az *Isten*-ciklus elemzését ugyancsak helyeselhetjük. Helyében én nagyobb hangsúllyal és kritikusabban viszonyulnék az ifjúkori versek kanonizálásának mai gyakorlatához. Az utóbbi évek befogadástörténete ugyanis, nem utolsósorban az elméleti tézisek bebizonyítására való alkalmasság szemellenzős szempontjait követve alaposan felzavarta a korábbi évtizedekben eléggé megbízhatóan leülepedett értékrendet. A repertoár bővüléséért bizonyos értékszavarral kellett fizetnünk.

A kutatás régóta számon tartja József Attila költészetének azt a sajátos vonását, hogy műveit a költő többször tovább alakította. Még megjelenésük után is újabb változatokat tett közzé. Egyes sorok, mondatok, motívumok versről versre vándoroltak, míg megtalálták végső helyüket a kompozícióban. Az újraírás és a motívumvándorlás nagyon korán elkezdődött. Ez a körülmény szorosabb egységbe vonja a költő életművét annál, ahogyan a kutatás korábban az időben távoli művek közötti viszonyokat felfogta, és hangsúlyt ad olyan korai daraboknak is, amelyek önmagukban nem érdemelnének figyelmet. Gyenge vagy középszerű korai művekben felbukkanó félkész nyelvi formulák tűntek föl ragyogóan megoldott részletekként, magvas gondolatok gyanánt az érett korszak remekműveiben. A vándorló motívumok folytonossága és átalakulása kedvező lehetőségeket nyújt a költői fejlődés ívének kirajzolására. Horváth Béla él ezzel a lehetőséggel, de talán nem eléggé. A jelenség

rendszeresebb összefüggés-keresést is megérdemelne. Javít az arányokon, hogy a későbbi fejezetekben, fordított irányba, egy-egy, az érett versekben kikristályosodott sikeres megoldás előzményére szívesebben utal vissza a szerző.

A kísérletezés éveinek legfontosabb eredménye azonban a mutáló József Attila-i hang megtisztulása, a rátalálás azokra a versmodellekre, amelyek szinte megszakítás nélkül biztosították a sikeres alkotói gyakorlatot. A megtisztulás végpontjához, a fordulathoz a költő lassan, visszaesésekkel, 1927-ben érkezett el. E folyamat kiindulópontján három irányban tartó kísérletezést találunk. A makói gimnazista a Nyugat esztétizáló modernségét követte. 1923 második felétől kezdve nagy hatással volt rá az avantgárd költészet. Majd felfigyelt az Erdélyi József kezdeményezte új népi költészetben rejlő lehetőségekre. Horváth Béla a költő mindhárom irányú kísérletezésére figyelmet fordít. Legkevésbé a nyugatos esztétizmus verstípusainak, költői nyelvezetének és ízlésformáinak adoptálását követi. Pedig a „második nemzedék” kiemelkedő költői, Szabó Lőrinc, Erdélyi, Illyés közül érett korszakában nála maradt meg leginkább az ifjúkorban elsajátított artisztikum-igény. Az sem mellékes, hogy legszükségesebb avantgárd kísérletezései dacára a fiatal költő végleg sohasem fordított hátat a nyugatos költészet poétikai elveinek. A kései Babits poétikájától sem választja el olyan távolság, amilyenek kialakulását a két költő személyi konfliktusai hatására, és az ideológiai kényszereknek engedve a szaktudomány feltételezett közöttük. De az a kölcsönös megbecsülés, amelyet Kosztolányival egymás iránt tanúsítottak, s a kései költészetük közötti áthallások is ezzel a (megszüntette) megőrzött esztétikai kultúrával szembesítenek.

A szerző sokkal nagyobb gondot fordít az avantgárd irányában folytatott kísérletezés magyarázatára, ami annál inkább dicséretes, mert a magyar és nemzetközi avantgárd-kutatás újabb eredményeit igyekszik hasznosítani. Kár, hogy átveszi ennek a kutatásnak a doktrinerségét is, így például hajlamos eltúlozni a József Attila-i nyelvkritika jelentőségét, amely kevésbé időt álló művekben realizálódott, s érett korszakában a költő nagyjából visszakozott attól a radikalizmustól, amellyel ezt a nyelvi kísérletezést korai darabjaiban gyakorolta. A kísérletezést alárendelte a nyelvi optimumot kereső költői gyakorlatnak. Jobban örültem volna, ha a monográfia erősebben ellenállt volna annak a törekvésnek, amely érdemén felül méltat, és túlbonyolított magyarázatokkal lát el egyes darabokat, például [*A bőr alatt halovány árnyék...*] kezdetű halovány kísérletet, csak azért, mert ezzel a költő szürrealizmusát véli (mellesleg tévesen) alátámasztani. József Attila avantgárdizmus-értelmezésének olyan útját tartom célravezetőnek, amelyen Szabolcsi eredményeitől elsősorban a költészettörténeti folyamatok kevésbé látványos, de annál szorosabb és elmélyültebb elemzése révén lehet továbblépni. Gáspár Endre Kassákról írott könyve, Németh Andor *Kommentárja*, a fiatal Déry esszéi, vitairatai közelebb visznek az itt felmerülő kérdések megválaszolásához, mint bármely nemzetközi tekintély tételeinek alkalmazása.

A korai évek harmadik választott irányát az Erdélyi József nyomán kialakult, az ő példáját követő újnépies líra-modell jelentette. Horváth Béla József Attila életművére irányuló kutatásainak első eredményei a költő folklór-hagyománnyal, Petőfi és Arany örökségével való találkozásának feltárása terén születtek. A monográfia a kísérletezés éveinek ezt az aspektusát, a szegényember-verseket elemzi a legelmélyültebben. Az elemzés jelentőségét növeli, hogy a szerző egy hosszan tartó folyamat kezdeti stádiumát ragadja meg. A költő évekkel később, a húszas évek végén újabb erős népi és általában archaizáló irodalmi törekvések befolyása alá került. Mi több, ez a tájékozódás kommunista, majd urbánus, baloldali humanista elköteleződésének éveiben sem szűnt meg. Amivel a kísérletezés éveit taglaló fejezetben a monográfia adós marad, az a három eltérő, egymással számos ponton összeférhetetlen tendencia hosszan tartó, nyilván nem feszültségmentes egymás mellett élése során a nyugatos, az avantgárd és az újnépies alkotásmódok közötti átszivárgás, majd lassú egybeötvöződés és a hagyományörző modernség jegyében történő letisztulás folyamatábrája.

A húszas évek második felében, a franciaországi tartózkodást követő rövid, két éves időszaknak (*Medáliák*-korszak, a tiszta költészet időszaka, a Vágó Márta-szerelem hónapjai) szentelt negyven oldal önmagában véve is mutatja, hogy Horváth Béla felismerte az érett költészet kezdőpontjának döntő fontosságát az egész későbbi pályaszakasz megértése szempontjából. A Vágó Márta-szerelem életrajzi vonatkozásai, a kapcsolat intellektuális hozadéka (különös tekintettel a két fiatal spirituális tartalmakkal telített levelezésére), az ekkor írt versek poétikai sajátosságainak jellemzése (középpontjukban a *Medáliák* értelmezésével) és az értekezői, bölcselkedői aktivitás nagy fellobbanása képezik e joggal terjedelmes fejezet tárgyát. Nem tagadom, hogy kettőnk felfogása, különösen a költő értekezői gyakorlatáról alkotott kép és a versértelmezések terén számos ponton (helyenként lényegesen) eltér, de a szerintem is kulcsjelentőségű időszak legfontosabb kérdéseinek felvetése és tárgyalási módja megnyitja, és nyitva tartja az utat az 1927-1928-as fordulat jobb megértéséhez.

A húszas évek végén és az évtizedfordulón József Attila két további döntő lépést tett a tiszta költészet álláspontjával diametrálisan ellentétes irányban, a közösség ügyeiben állást foglaló, a tömegek nevében felszólaló költő szerepének megformálása, a cselekvő költészet modelljének kiépítése felé. A monográfia végig követi azt a folyamatot, amelynek során a költő eltávolodott a tisztaság eszményétől az életközelség jegyében, úgy vélem azonban, hogy annak a vonzerőnek a felmérése és leírása, amely képes volt őt a mallarméi abszolút költészet eszményétől eltántorítani, ennél is nagyobb figyelmet igényel. A népi radikalizmus képviselőjének, majd a szélsőbaloldali munkásmozgalomhoz való csatlakozásnak van egy lényegi közös pontja: a kezdődő világválság idején a fiatal értelmiség elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy kezdeményezze az ország sorsában gyökeres fordulat véghezvitelét. Ma már könnyű belátni, hogy a helyes helyzetértékelésből levont cselekvési program megvalósításának nemigen volt reális esélye, de ez nem változtat azon, hogy társaival együtt József Attila is azt hihette egy rövid ideig, hogy tevékeny részese, mi több, szellemi motorja lehet döntő történelmi változásoknak. A cselekvő költészet eszménye nem hétköznapi értelemben vett praktícizmusra, nem pusztá politikai elköteleződés igényére épült, hanem történelmi tettek végrehajtásának a szóművészet birodalmában történő módozataként jött számba, mintegy a Petőfi-szerep megújításának lehetőségével kecsegtette a költőt.

Nagyobb jelentőséget tulajdonítok tehát a gyorsan felszámolódó történelmi alkalom ihletének, az azonnali történelemformálás ambíciójának, a teret nyitó sorsba vetett bizakodásnak, mint motiváló tényezőknek abban, hogy a költő a politizáló költészet végletébe lendült át, mintsem bármilyen (népi, paraszti) identitás parancsoló erejének vagy valamiféle állítólagos hosszú távú szélsőbaloldali elköteleződésnek, amellyel kommunista párttagságát évtizedeken át magyarázták. Ettől eltekintve a *Ki a faluba* című fejezet a szegényember-versekről írott oldalakhoz hasonlóan színvonalasan foglalja össze a „barthás”, tehát korai népi tájékozódású József Attila költészetét és értekezői tevékenységét. Bár az előbbi fejezetben tárgyalt prózai írásokhoz (például az *Ihlet és nemzet* című töredékhez) képest túlzottnak érzem azt a terjedelmet, amelyet a *Magyar Mű és Labanc Szemle* című vitairatnak szentelt a szerző. Az *Ákácokhoz* című, kissé laposan allegorikus vers elemzésére pedig kevesebb energiát pazaroltam volna, mint amennyit – például – a *Dörmögő* értelmezésére szánnék.

A József Attila pálya és életmű legneuralgikusabb pontját a harmincas évek elejének illegális kommunista időszaka és az ekkor írt mozgalmi versek csoportja képezi. Értelmezése és értékelése ma is próbára teszi a szakembereket. Nemcsak szorosan vett szaktudásunk használhatóságáról nyújt hű képet az, amit erről a komplexumról írunk, hanem a társadalom, a történelem alapkérdéseivel való viszonyunkról is érettségi bizonyítványt állít ki. A költő befogadástörténete során három téves ösvényt taposott ki a kritika. Az ötvenes években az apológiáét. A rendszerváltás után leleplező indulatú megközelítések is felbukkantak. A harmadik pozícióból nézve ez a korszak és ez a verscsoport ugyan kímélet nélkül elvetendő, a

szerző presztízsét azonban hajlandók hiánytalanul megőrizni, a hangsúlyt a pálya korábbi vagy későbbi szakaszaira, az életmű más övezeteire áthelyezve. A legkevésbé kitaposott ösvényre azok lépnek, akik sem az apológia, sem az elutasítás, sem a mentegetés kínálta könnyű megoldással nem élnek, hanem kritikával, egyúttal értékekre nyitott magatartással teszik mérlegre a munkásmozgalmi fordulat következtében kialakult gyakorlat eredményeit.

Horváth Béla elszánta magát erre a rögös útra. Két nagy fejezetre tagolva, de egységes folyamatként tárgyalja az 1930 nyara és 1933 tavasza közötti pályaszakaszt. Nem emel falat a *Döntsd a tőkért, ne siránkozz* és a *Külvárosi éj* kötetek közé, sőt, a későbbi, már a párttal való szakítása után megjelent *A város peremén* és az *Elégiát* is teljes joggal e korszak versei között tárgyalja. A megrendelésre írt *Lebukottat* nem állítja szembe az egyöntetű elismeréssel fogadott *Téli éjszakával*. „[N]em tagadható a kontinuitás az ilyen típusú alkotások és a későbbi, a formává vált tartalmat példázó művek között. Nemcsak a tematikus rokonság köti össze a *Munkások* és az *Elégia* valóságvilágát, hanem a szemléleti és politikafilozófiai alap is” – írja a tárgyalt időszak kezdeti és végső teljesítményeit összehasonlítva. Az anyag ilyen elrendezése, a presztízzsel rendelkező darabok kimentése és az elítélendő produkciók karanténba zárása révén mesterségesen megteremthető „tisztá helyzet” elutasítása lehetőséget biztosít a korszak méltányos és tárgyyszerű mérlegre tételére. Még akkor is, ha a részletekben ő is tesz engedményeket az előítéletes megközelítési módoknak.

Az ördög, persze, a részletekben rejtőzik, s közelebbről szemügyre véve, *A proletár művészet poétikája* és a *Válság és reneszánsz* című fejezetek számos ellenvetésre adnak okot. Így az 1931 első hónapjaiban született *Irodalom és szocializmus* című nagy tanulmányt a monográfia eleve rossz helyen, a *Külvárosi éj*, a *Holt vidék*, a *Mondd, mit érlel* és a *Ritkás erdő alatt* című versek elemzése után tárgyalja, pedig pszichológia-ellenessége, a pauleri filozófiára támaszkodása, hirtelen jött marxizmusa, és ezt kompenzálандó, némileg vulgárszociológiai társadalomképe és egyéb okok miatt ez a „szabadelőadás” a József Attila-i „proletárköltészet” kezdeti időszaka esztétikai megalapozásául szolgált, amelyen az említett darabok túlléptek. Több versértelmezéssel szemben is fenntartásaim vannak. Így például azt, hogy az *Elégia A város peremén* című ódához képest új fejlődési stádium terméke lenne, s „az ideologikus világkép megrendüléséről vallana”, nem tudom elfogadni.

Itt érkezünk meg Horváth Béla József Attila-értelmezésének magjához, amelyet a *Mélylélektan és szocializmus* fejezetcím, illetve az egyik alfejezet címe: *Freudomarxizmus* ad vissza a legtömörebben. Nagyon gazdag tartalom sűrűsödik ezekbe a kulcsszavakba. Mindenek előtt a költő szocializmusa, illetve marxista tájékozódása mellett kell megállnunk. A szerző nem rejti véka alá, hogy a költő „társadalmi kérdésekben” 1930-tól kezdve mindhalálig „a tudományos szocializmus logikáját vette irányadónak”, s a leninizmus elutasítása, az illegális párttól való elszakadás, a munkásmozgalom történelmi vereségének tudomásulvétele, a Szovjetunióban bekövetkezett torzulások számon tartása, majd legvégül a marxi tanok bírálata és a liberális urbánus értelmiséggel való kapcsolatépítése sem ingatta meg őt ebben az állásfoglalásában.

A mélylélektan, illetve a freudi elem az idézett kulcsszavakban ugyanakkor több olyan vonatkozásra figyelmeztet, amelyek nem csupán árnyalják, befolyásolják, hanem alapvető módon átforgalmazzák a költő gondolkodásának képletét a kezdeti ortodox marxista-leninista kiindulópontból képest. Az 1932-ben megjelent *Egyéniség és valóság* című tanulmány – ahogy Horváth Béla fogalmaz – „megrengette a költő mozgalombeli pozícióját”, s ez azért történt, mert, mint a cím is mutatja, gondolkodásában alig több mint egy évi pártmunka után a korábban hegemon pozíciót elfoglaló kollektívizmus rovására az egyéniség problémái kerültek a középpontba. Az egyénisége, a maga teljes komplikáltságában: a test esendősége a vágytól a betegségig, a lélek esendősége a lelkipurifikációtól, a bűntől a neurózisig. A magány, a szorongás, a semmi vonzása, s az én problematikussá válása.

Horváth Béla választása kétségkívül szerencsés, amennyiben a freudomarxizmus révén talált egy olyan alapelvet, amely köré elrendezhette a költő utolsó hat és fél évének fejlődéstörténetét, s amely nagyrészt lefedte a társadalomkritikától és utópiától a feloldhatatlan lelki és morális belső konfliktusokig azt a szellemi teret, amelyre egy József Attila-i méretű tehetség figyelme kiterjedhetett. A „kísérlet” szó gyakori felbukkanása az 1931 dereka előtt született versek kapcsán mutatja, hogy a monográfus időszámítása szerint a költő érett korszaka akkor kezdődött, amikor a Rapaport Samuval történt kapcsolatfelvétel után marxizmusa fokozódó mértékben ötvöződött a freudi ihlettel. Merev, rugalmatlan egyoldalúság hibájába a szerző nem esett, más szellemi indításokat is figyelembe vett a költő harmincas évek-beli pályaszakaszát végig követve, domináns szerepet – mai tudásunk szerint joggal – mégis a mélylélektan és a marxi felfogás ötvözetének juttatott.

Nem nehéz belátni, hogy ez a kettős kulcs számos mű interpretációja során sikeresen alkalmazható, s az eredmények visszaigazolják az alkalmazott szempontrendszert. Kritikai szempontokat keresve a monográfia értékeléséhez, első látszatra itt csak mellékes formahibát vethetünk a szerző szemére. Amennyiben egy monográfia a tárgyaül kiválasztott szerzővel közvetlenül vagy közvetve összefüggő tudnivalók elősorolására hivatott, nem lenne megengedhető, hogy túlzott részletességgel tárgyaljon a téma szempontjából mégoly fontos kérdéseket, mint amilyen a marxizmus és a pszichoanalízis közötti viszony alakulásának a költőtől független története (a népi-urbánus ellentét részletező önálló taglalása hasonló kitérőt jelent. De ha már így történt, akkor a Szép Szóról, a költő szerkesztette folyóiratról és a halála előtti két évben legfőbb publikációs fórumáról nem kevésbé részletesen kellett volna szólnia.) *A líra logikája* szerzőjének annyiban még szerencséje is van, hogy – miután Erős Ferenc kezdeményezését folytatva áttekinti a freudomarxizmus történetét és József Attila találkozását az elsősorban Wilhelm Reich nevéhez köthető tendenciával – Gyömrői Edit személyében olyan terapeuta életútját kellett felidéznie, aki Berlinből Budapestre költözve kezeltjének szinte házhoz szállította berlini pszichoanalitikus mestere tanait.

Az olvasóban az a benyomás alakul ki, s ebben a jelzett terjedelmes és tartalmas kitérőnek is része lehet, hogy a kései költészet számos versének értelmezését Horváth Béla eszmetörténeti alapra, a freudomarxista teória József Attila által magáévá tett tételeire alapozza. A benyomást fokozza – és ez a szerző tagadhatatlan érdeme – a költő harmincas évek-beli értekező és teoretikus aktivitásának beható és alapos elemzése a monográfiában, kezdve az *Egyéniség és valósággal, A szocializmus bölcseletén át a Hegel – Marx – Freuddal* bezárólag. Ide sorolhatjuk a költő pszichoanalitikus iratainak elemző számbavételét, a Rapaport-levelektől a *Szabad-ötletek jegyzékéig*. Ahogy a költő nem kész freudomarxista ötvözetet vett át Wilhelm Reichtől vagy bárki mástól, hanem saját marxi tanulmányait igyekezett egyeztetni freudi erudíciójával, úgy a költő pszichoanalitikus tájékozódását elemezve Horváth Béla is egyre nagyobb és önálló teret biztosít a freudi teóriák költő általi recepciójának. Ezt az elméleti megalapozást egyetértéssel, de nem felhőtlenül jó lelkiismerettel olvastam, mert az eszmetörténeti megközelítés túlzásaira ébresztett rá. Olyan hibára, amelynek elkövetésére való hajlamot magamban is felismertem.

Be kell látni ugyanis, hogy ennek az iránynak az egyoldalú követése redukcionizmushoz vezethet, amelyet a (mélylélektani értelemben) pszichologizáló és teoretizáló Horváth Béla műinterpretációiban nem tudott elkerülni. Ebben látszólag kezére játszott az a körülmény, hogy József Attilát 1933-1934-ben elkapta az öngyötrő moralizálás örvénye. A lelkiismeretvizsgálat, a bűn, a szenvedés, a vágy, a magány, a betegség tartalmi előtérbe kerülésének, az anya-gyermek konfliktus érthetetlenül erős újraélésének magyarázata során azonban nem érhetjük be sem a mélylélektan, sem a szociológia, sem a szociálpszichológia ösztönzéseinek, mint intellektuális motivációknak számbavételével, hanem – jobb szó híján ezzel a terminussal élek – az egzisztenciális szférában kell kutakodnunk. Másrészt a versek interpretációja során nagyobb szerepet kell szánni a hagyományörző modernség programjában

érvényre jutó formagond, artiztikum méltatásának, figyelmesebben kell követni a József Attila-i szublimáció műveleteit.

Az egzisztenciális vizsgálódás innen, az esztétikai szempontok érvényesítése pedig túl van a mélylélektan és szocializmus ötvözetéből kialakuló megközelítési módon. E két irányból célszerű szemügyre venni N. Horváth Béla interpretációs gyakorlatát, amely 1933-tól kezdve, a remekművek szinte nyomasztó számbeli sűrűsége és jelentőségének növekvő súlya folytán átveszi az irányítást *A líra logikája* gondolatmenete fölött. Az elemzések erényei és hiányosságai ugyanazon forrásból erednek. A freudomarxizmus vagy ha úgy tetszik, a marxizmus és a freudi teóriák kulcsa sok mű zárjába beleillik, de monográfiájában a szerző egyúttal túl is becsülte ennek az értelmezési gépezetnek a teherbíró képességét. Az adott keretek között reménytelen vállalkozás lenne sorra venni, hol érzem kielégítőnek az egyes elemzések nyújtotta megoldásokat, s melyek azok az interpretációk, amelyek hiányérzetet vagy ellenkezést váltanak ki belőlem. Beérem két általános megjegyzéssel, amelyeket érvényesnek tekintek a kései költészetről a monográfiában alkotott összkép egészére.

A freudomarxizmus eszmetörténeti megalapozása sok esetben elégséges ahhoz, hogy a monográfus a versekről találó megállapításokat tegyen. Máskor azonban ez a nézőpont csak approximációra ad lehetőséget, azaz a versről kialakított értelmezés nagyobb távlatból élénk táruló összkép gyanánt megállja a helyét, de a konkrét részletek, amelyeken az esztétikai hatás vagy a szöveg értelme megfordul, nem élesíthetők ki. Ilyenkor valamiféle sematizmust érzékel az olvasó, egy elvontságokból összetevődő szaknyelvi gépezet működését tapasztalja, amelyben a szemiotizálás, medializálás, poetizált projekció, pragmatizáció, szétolvasási tendencia, figuralizáció, a „nem a temporalitás szekveniálja” típusú szószerkezetek stb. mozgósítása helyettesíti a szöveghez rugalmasan illeszkedő, mondandóját árnyalataiban is észlelő, a mű üzenetétől nem elidegenedett nyelvezetű feltáró munkát. A másik feltűnő vonás, e sematizmussal szoros összefüggésben, egy olyan terminológia, módszertan és szempontrendszer beszüremkedése a monográfiába, amelyet ma korszerűnek szokás tekinteni. Ez a szofisztikált és egyben szofisztikus módszertan és szemléletmód a költő írásainak csak a felhámjába tud ugyan behatolni, de önnön szakszerűségét nagy hatékonysággal képes elhitetni. Ha az életrajz elemzéséről való lemondás a szakirodalomra történt túlzó ráhagyatkozás következménye, úgy a sterilen elméleti szaknyelvnek tett engedményeket a továbblépés tévesztéseinek számlájára írom.

Ezt a jelenséget azért konstátálom kissé kedvetlenül, mert Horváth Béla monográfiája egészében véve példamutató módon azon a körön belül marad, amelyben József Attila életpályájával és életművével kapcsolatban érdemi kérdések merülnek föl, és amelyben e kérdésekre jól irányzott válaszok születnek. A nyelv, amely gondolatait artikulálja, alkalmas az olvasó érdemi eligazítására. *A líra logikája* olyan szintézis, amely a Szabolcsi Miklós által kialakított modellt alapjában véve jó irányban fejleszti tovább. Erőteljesen csökkenti, de nem iktatja ki az életrajzi tanulságok felhasználását a szövegértésben. Az összképet önálló, a szerző saját eredményeit tükröző műértelmezésekre alapozza, amelyek Szabolcsinál, különösen az utolsó monográfiában kissé túlságosan is háttérbe szorultak. A mélylélektani szempontnak, amelyet szerencsésen ötvöz a szociologizáló, marxi szempontrendszerrel, a korábbi monográfiáknál jóval nagyobb szerepet biztosít. A munka fontos értékének tartom, hogy a szerző gondot fordít a népköltészeti, a régi magyar irodalmi, illetve a XIX. századi klasszikus magyar irodalmi hagyomány jelenlétének bemutatására az életműben. Nem hanyagolja el a teoretikus József Attila eredményeinek számbavételét. A monográfia a felsőoktatásban jól használható kézikönyv, a további kutatások számára inspiráló kiindulópont. Ezért úgy ítélem meg, hogy számottevő továbblépést jelent a József Attila-kutatás területén. *A líra logikája* című monográfiát támogató hangsúllyal vitára és a doktori eljárás sikeres lebonyolítására alkalmas gondolatmenetnek tekintem.

Az értekezés alapján javaslom N. Horváth Bélának az Irodalomtudomány Doktora (a Magyar Tudományos Akadémia Doktora) fokozat odaítélését.